

ARCHIVO DE PREHISTORIA LEVANTINA
XXV

A R C H I V O
DE
P R E H I S T O R I A L E V A N T I N A

SERVICIO DE INVESTIGACIÓN PREHISTÓRICA
DE LA DIPUTACIÓN DE VALENCIA

Vol. XXV
VALENCIA, MMIV

ENRIC A. LLOBREGAT CONESA

† 28 Agost 2003

Director del Museu Arqueològic Provincial d'Alacant
de 1966 a 2003

Col·laborador del Servei d'Investigació Prehistòrica
de 1963 a 2003

IN MEMORIAM

ARCHIVO DE PREHISTORIA LEVANTINA, revista fundada en 1928 por D. Isidro Ballester Tormo, se intercambia con publicaciones homólogas dedicadas a la Prehistoria, Arqueología en general y ciencias relacionadas, a fin de incrementar los fondos de la Biblioteca del Servicio de Investigación Prehistórica de la Diputación de Valencia.

CONSEJO DE REDACCIÓN

Coordinador editorial: Joaquim Juan Cabanilles (SIP)

Vocales: Helena Bonet Rosado (SIP)

Bernat Martí Oliver (SIP)

Consuelo Mata Parreño (Universitat de València)

María Jesús de Pedro Michó (SIP)

Valentín Villaverde Bonilla (Universitat de València)

Correspondencia:

Revista *APL*

Servicio de Investigación Prehistórica

C/ Corona, 36 - 46003 VALENCIA

Tfno: 96 388 35 87 / 94; Fax: 96 388 35 36

Intercambios:

Consuelo Martín Piera

Biblioteca del Museu de Prehistòria i de les Cultures de València

C/ Corona, 36 - 46003 VALENCIA

Tfno: 96 388 35 99; Fax: 96 388 35 36

E-mail: consuelo.martin@dva.gva.es

© Edita: SERVEI D'INVESTIGACIÓ PREHISTÒRICA

MUSEU DE PREHISTÒRIA I DE LES CULTURES DE VALÈNCIA

Diputació de València

I.S.S.N.: 0210-3230

Depósito Legal: V. 165-1959

Imprime: Gráficas Papallona, s. coop. - www.graficaspapallona.com

ÍNDICE

	<i>Pág.</i>
APL: 25 números, 75 anys.....	11
V. VILLAVERDE y D. ROMAN: Avance al estudio de los niveles gravetienses de la Cova de les Cendres. Resultados de la excavación del sondeo (cuadros A/B/C-17) y su valoración en el contexto del Gravetiense mediterráneo ibérico	19
O. GARCÍA PUCHOL, LL. MOLINA BALAGUER y M. ^a R. GARCÍA ROBLES: El Arte Levantino y el proceso de neolitización en el arco mediterráneo peninsular: el contexto arqueológico y su significado.....	61
F. J. MOLINA HERNÁNDEZ: La ocupación del territorio desde el Paleolítico medio hasta la Edad del Bronce en el área oriental de las comarcas de L'Alcoià y El Comtat (Alicante).....	91
J. M. ^a KAYSER AGUILAR: Sobre el origen extrapeninsular de algunos tipos de puntas de flecha de la Edad del Bronce	127
A. SANCHIS e I. SARRIÓN: Restos de cánidos (<i>Canis familiaris ssp.</i>) en yacimientos valencianos de la Edad del Bronce	161
N. MESADO OLIVER: En torno al problema de la gestación de la Cultura Ibérica: el yacimiento de “El Tossalet de Montmirà” (Alcora, Castellón).....	199
J. P. VALOR ABAD: El jaciment ibèric de La Muela de Arriba (Requena, València).....	263
F. ARASA I GIL: Escultures romanes desaparegudes al País Valencià	301
J. M. ABASCAL y R. CEBRIÁN: Los informantes valencianos de Jaime Villanueva y las inscripciones romanas de los territorios de <i>Edeta</i> y <i>Saetabis</i> (Hispania Citerior).....	345
D. GARCÍA ESPINOSA: Hallazgos monetarios en la Cova de les Meravelles (Gandia).....	359
F. J. PUCHALT FORTEA: Huellas de violencia en un cráneo de origen morisco.....	373
E. RIPOLLÉS ADELANTADO i L. FORTEA CERVERA: El Patrimoni Arqueològic com a font d'aprenentatge: tallers didàctics al jaciment de la Bastida de les Alcusses (Moixent).....	385
A. VENTURA CONEJERO: Notícia del descobriment d'una inscripció funerària romana en Manuel (la Ribera Alta, València).....	407
<i>Normas para la presentación de originales en APL</i>	409

APL 25 NÚMEROS, 75 ANYS

Amb el present volum l'*Archivo de Prehistoria Levantina* arriba al seu número 25, un nombre de lliuraments que pot semblar un xic magre per als 75 anys transcorreguts d'ençà l'aparició del primer exemplar de la revista (any 1929), però que no ho és tant si hom té en compte els diferents avatars i contingències d'una llarga trajectòria institucional com és la del Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València.¹

Impulsada per Isidro Ballester Tormo, que tot seguit en seria el primer director, la creació del SIP i del seu Museu de Prehistòria, a la darrera del 1927, exigia com a immediata conseqüència –en paraules del propi I. Ballester– la d'una publicació especialitzada que, com a mitjà adequat de difusió científica, no devia només limitar-se a donar a conèixer les investigacions del Servei, sinó a acollir també en les seues pàgines “la labor de los prehistoriadores levantinos que trabajan fuera de aquél [el SIP] y de cuantos españoles y aún extranjeros estudian nuestro pasado”.² És davall aquesta declaració d'intencions que naix l'APL, concebut en principi com un Anuari institucional, lema o subtítol de capçalera que es mantindrà fins al volum V (aparegut el 1954), per bé que aquest caràcter només es complirà en tot el veritable sentit per al primer volum, editat el 1929 com a Anuari de 1928.

Efectivament, i com a expressió també dels avatars que anomenàvem més amunt, d'aquesta primera entrega a la següent (el vol. II, amb data d'edició de 1946) hi ha un lapse de 17 anys que ve a coincidir amb una de les etapes més convulses de la història recent

---

1. Sobre aquesta institució senyera de la Prehistòria i l'Arqueologia valencianes, cal consultar: D. Fletcher Valls i E. Pla Ballester, *Cincuenta años de actividades del Servicio de Investigación Prehistórica*, Trabajos Varios del SIP, 57, Valencia, 1977; B. Martí Oliver (amb la col·laboració de V. Villaverde Bonilla), *Museo de Prehistoria de la Diputación de Valencia. Vol. I*, Vicent García Editores (Nuestros Museos, t. V), Valencia, 1992.

2. I. Ballester Tormo, “A guisa de proemio. El Servicio de Investigación Prehistórica y su Anuario”, *Archivo de Prehistoria Levantina*, I (1928), Valencia, 1929, p. 9.

espanyola, temps molt difícils els que van representar la República, la Guerra Civil i els primers anys de la Postguerra per a una entitat com el SIP.³ Superats a poc a poc els entrebancs, la publicació de l'APL comença a estabilitzar-se a partir dels anys 50, quan I. Ballester ja ha faltat (1950) i la direcció del SIP és assumida per Domingo Fletcher Valls i la subdirecció per Enric Pla Ballester, tots dos artífexs d'una de les etapes més fructíferes de la institució. La primera continuïtat anual, després d'uns altres 6 anys d'espera (els que van de 1946 a 1952), l'assoliran per fi els tres números dedicats a la memòria d'I. Ballester (vol. III, IV i V, de 1952 a 1954), tres lliuraments consecutius facilitats pel gran nombre de col·laboracions i adhesions que va suscitar el just homenatge a qui havia estat el fundador del SIP. D'altres continuïtats, però, només les hi haurà els darrers anys dels mateixos cinquanta (vol. VI, VII i VIII, de 1957 a 1959) i amb motiu dels homenatges a D. Fletcher i a E. Pla arran dels jubileus respectius (vol. XVII a XX, de 1987 a 1990). Fora d'aquests casos, la tònica habitual de publicació de l'APL s'ha atingut a una periodicitat de dos a tres anys, interrompuda encara en el període de 1981 a 1987 (del vol. XVI al XVII), moment en què es produeix el darrer trasllat del SIP i el seu Museu al que en són les dependències actuals (l'antiga Casa de Beneficència) i en què els esforços se centraran més que res en l'activitat museística i museogràfica (tal com demanava el desmuntament de sales d'exposició i magatzems, de laboratoris, biblioteca i arxius, i la seua reubicació i muntatge en els nous espais de destí); tota una labor "callada" i prosseguida en els primers anys noranta, davall la tutela des del 1987 de Bernat Martí Oliver –que havia succeït E. Pla en la direcció del SIP–, i que culminarà amb la inauguració del nou Museu de Prehistòria, el 1995, en una Casa de Beneficència rehabilitada a l'efecte. Un altre cúmul d'esdeveniments afectaran el SIP des d'aquesta data, si bé això ja és una altra història al marge de la nostra revista, que al remat ha pogut subsistir al canvi de segle i de mil·lenni, igual –cal ben dir-ho– com la institució d'empara, entrada en aquests nous temps de la mà d'Helena Bonet Rosado.

Res més cert que en els 25 volums de l'APL hi ha un molt de la història no només de l'Arqueologia valenciana, sinó de l'espanyola en general i fins i tot europea, en haver-hi quedat retratades un munt de persones i institucions, d'escoles i corrents de pensament, de vells i nous discursos disciplinars, de tècniques i tendències d'estudi. El caràcter obert de la revista, volgut així expressament per I. Ballester, n'és una de les causes, quasi en la mateixa mesura que la dimensió temporal que representen els 75 anys llargs de vida editorial. Seria fastigós donar una relació de tots els autors que han escrit en l'APL i que han contribuït a dignificar-lo, així que ens considerarem excusats de la banda d'aquells més acostats

---

3. La penúria econòmica en què es mou el Servei en aquest període, amb una important retallada del pressupost institucional en els primers anys de la República que obliga, entre altres coses, a aparcar la publicació del vol. II de l'APL (el que havia de ser l'Anuari dels anys 1929 i 1930, ja en impremta el 1931), és relatada per I. Ballester en el pròleg d'aquest volum concret en la seua eixida final al carrer l'any 1946 (curiosament com a Anuari de 1945!).

a la institució mare (els membres i col·laboradors pretèrits, recents i actuals del SIP)⁴ i ens cenyirem a anomenar algunes de les figures “forasteres” més rellevants que formen part d’aquella història, viva o ja no, de què parlàvem. D’entre els investigadors no hispànics, citats en l’ordre cronològic de la seua contribució a l’APL, cal fer esment de l’*abbé* H. Breuil, V. Lebzelter, R. Lantier, L. Bernabò Brea, J. Waechter, A. Cheynier, J.G.D. Clark, R. Riquet, J. Arnal, A. Do Paço, V.G. Childe, F. Benoît, M. Pallotino, J. Gauhier, P. Leonardi, N. Lamboglia, J.H.C. Kern, E. Kukahn, T.B.L. Webster, S. Armbruster, C. Topp, B.M. Blance, J. Untermann, R.P. Charles, H. Schubart, M. Hopf, J. Guilaine, J.J. Jully, S. Nordström, M. Lorblanchet, A. Hartmann, Ph. Kalb, I. Davidson, C. Picard, Th. Bubner, R. Wiegels, H. Guiter, A. Bazzana, W. Pattison, P. Guichard, G. Alföldy o P. Angot. Al costat d’aquests, la llista selectiva dels autors hispànics, oferida també en el mateix ordre cronològic de contribució, comprendria: P. Bosch Gimpera, L. Pericot García, F. Jordá Cerdá, A. Fernández de Avilés, S. Vilaseca Anguera, A. Beltrán Martínez, O. Gil Farrès, E. Cuadrado Díaz, J. Maluquer de Motes, M. Tarradell Mateu, J. Alcina Franch, A. Tovar Llorente, J. Álvarez Delgado, A. del Castillo Yurrita, M. Fusté Ara, A. García y Bellido, M. Gómez Moreno, P. Beltrán Villagrana, J. Sánchez Jiménez, M. Oliva Prat, J.C. Serra Ràfols, M.A. Mezquiriz, M. Almagro Basch, A. Balil Illana, P. de Palol Salellas, M. García Sánchez, G. Nieto Gallo, D.E. Ibarra Grasso, J. Menéndez Amor, G. Trías, M.D. Garralda, E. Sanmartí Grego, D. Campillo Valero, J. De Hoz, I. Barandiarán Maestu, F.J. Fortea Pérez, G. Rosselló Bordoy, M. Pellicer Catalán, J.M. Blázquez Martínez, M. Almagro Gorbea, A.M. Muñoz Amilibia, P. Atrián Jordán, A.M. Vicent Zaragoza, A. Marcos Pous, J.A. Correa Rodríguez, J.M. Fullola i Pericot o M. Fernández-Miranda.⁵

Davall la firma dels autors esmentats, i de la gran majoria encara que constitueixen els qui hi hem obviat, els APL ofereixen en les seues pàgines una varietat de temes que no han restat mai constrets pel títol de capçalera, ans bé al contrari. L’Arqueologia, en tot l’ampli sentit, n’ha estat la vocació essencial, comprnent des de la Prehistòria més reculada fins als temps medievals, sense haver fet mai oblit de les disciplines emparentades o de les anomenades ciències auxiliars. La labor investigadora del SIP, en la seua caminada, ocupa com és

---

4. En la llarga nòmina dels “col·laboradors” incloem tots aquells que, de València o del país valencià estant, han mantingut lligams estrets amb el SIP en algun moment de la seua vida “professional” o en tota. Si en els primers temps cal parlar més aviat d’estudiosos *amateurs*, en el transcurs dels anys la nòmina s’ha anat enriquint amb la incorporació dels professionals adscrits als estaments universitaris valencians (i les successives fornades discipulars) i a altres centres i institucions relacionats amb l’arqueologia del país.

5. Encara en aquest llistat hi ha algunes personalitats la relació de les quals amb el SIP ha estat també estreta i fecunda, igual o més que la de molts dels noms que ens hi hem excusat de reflectir. Es tracta en especial de L. Pericot i F. Jordá, però també, a una altra escala, de M. Tarradell o de J. Alcina. El que uneix tots quatre és la seua estada eventual a València en un moment donat de la seua carrera professional i l’entrada en contacte amb el SIP, i l’haver prosseguit i acabat aquella trajectòria fora del territori valencià (Jordá i Alcina són al capdavant valencians, el darrer ja traspassat; Pericot i Tarradell, ambdós catalans i també transits, van exercir de catedràtics a la Universitat de València). El cas de L. Pericot mereix un petit comentari, ja que la seua arribada a València coincideix amb un SIP acabat de crear, del qual en serà nomenat subdirector per petició expressa d’I. Ballester.

obvi un lloc destacat en la major part dels números de la revista, en forma de notícies, informes i memòries dels treballs i els resultats assolits en els nombrosos jaciments excavats (l'activitat de camp és força intensa en els primers anys de vida de la institució), i en forma també d'estudis particulars dels conjunts de materials significatius o dels objectes singulars recuperats en aquestes excavacions i dels que integren les diverses col·leccions que a poc a poc van aplegant-se per conceptes de compra o donació.⁶ Jaciments, excavacions i col·leccions excel·lents de materials i vestigis de tota mena permeten inundar l'APL d'escrits sobre epigrafia, numismàtica, musivària o art antic i clàssic (escultura ibèrica i romana); sobre art rupestre o moble prehistòric, paleolític i postpaleolític; sobre paleoantropologia física o paleopatologia; sobre paleolingüística, paleoescriptura o onomàstica antiga (paleotoponímia i paleoantroponímia), facilitat açò per un amàs important de documents epigràfics com són les inscripcions ibèriques i llatines; i també sobre arqueozoologia, arqueobotànica, paleoecologia, geoarqueologia, etc., tot posant de manifest el no tancament de l'APL i el SIP als corrents "moderns" de la investigació arqueològica quant a mètodes, tècniques i enfocaments. Prova d'això és el reflex primerenc que tenen en la revista articles sobre analítiques aplicades i altres singularitats de la recerca, com ara: l'estudi espectrogràfic de diversos objectes metàl·lics de coure i bronze dipositats al Museu del SIP, realitzat per B.M. Blance (APL VIII, 1959); l'anàlisi pol·línica d'una sèrie de mostres de torba del jaciment de l'Ereta del Pedregal, efectuada per J. Menéndez Amor i F. Florschütz (APL IX, 1961); la presentació de les pioneres datacions per C14 del Neolític antic cardial de la Cova de l'Or, per part d'H. Schubart i V. Pascual (APL XI, 1966); la determinació de les espècies de blat procedents dels nivells també cardials de la mateixa Cova de l'Or, realitzada per M. Hopf (ibíd.); o l'estudi específic de la fauna paleolítica del jaciment del Volcán del Faro, des d'una perspectiva "economicista", degut a I. Davidson (APL XIII, 1972).

Les col·leccions del SIP, doncs, han estat tothora disponibles per a qualsevol estudiós i investigador interessat en la Prehistòria i l'Arqueologia valencianes, siga quina haja estat la seua procedència. I aquest esperit és el que s'ha fet sempre extensible a les pàgines de l'APL, oferides no sols per a difondre els documents arreplegats i servats pel SIP o per altres centres i institucions regionals, sinó –com pretenia I. Ballester– per a donar també a conèixer la labor de recerca desplegada en altres espais "llevantins", entenent com a tals les àrees limítrofes amb les tres "províncies" valencianes, el mediterrani peninsular en suma. Al remat, aquesta vocació declarada d'àmbit tampoc no ha estat mai restrictiva, ja que l'APL s'ha omplert igualment –i no sempre amb motiu dels volums consagrats als homenatges personals– de contribucions afectant qualsevol territori peninsular dellà la façana mediterrània, Portugal inclòs, i fins i tot extrapeninsular (així, per exemple, França, Itàlia o Grècia, el Marroc o el Pròxim Orient, o llocs tan allunyats de l'Amèrica del sud com Bolívia, Brasil o Argentina).

---

6. Sobre la formació de les col·leccions del SIP, vegeu: B. Martí, op. cit. nota 1.

Si alguna cosa ha acumulat l'APL al llarg dels 75 anys d'existència són mèrits, i un d'ells és el de constituir a hores d'ara la revista espanyola d'edició més antiga encara en vigor d'entre les dedicades a l'Arqueologia i la Prehistòria.⁷ A aquest caràcter meritori de publicació “degana” cal afegir el fet de ser una revista ben valorada pels seus usuaris, els fidels i els ocasionals, tal com es desprén d'un informe recent sobre els índexs d'impacte de les revistes espanyoles d'Humanitats.⁸ En aquest informe, elaborat a partir d'una enquesta realitzada a la totalitat del professorat en plantilla de les Universitats públiques de l'Estat i als investigadors del CSIC, atenent-ne les especialitats,⁹ l'APL assoleix una consideració significativa com a revista de Prehistòria, al situar-se en el lloc seté del rànquing de les publicacions periòdiques d'aquesta matèria segons l'índex de valoració més alt establert (Iv A: catalogació d'una publicació pels enquestats com a “molt bona, fonamental per a la disciplina”), i en el lloc quart segons l'estimació conjunta de l'anterior índex i el que li precedeix en grau (Iv B: publicació “bona, important”; índex resultant: Iv AB). Units els apartats de revistes de Prehistòria i revistes d'Arqueologia, l'APL se situa al lloc vuité quant a l'índex Iv A, i al lloc cinqué pel que fa a l'indicador Iv AB. Al capdavant, aquests índexs donarien compte del prestigi efectiu d'una revista, però encara hi hauria el que l'autora de l'informe anomena “prestigi extensiu”, indicat pel percentatge d'enquestats (els que han respost a l'enquesta) que han valorat una publicació (podien no haver-ho fet), i que en el cas de l'APL, en qualitat de revista de Prehistòria, torna a ser dels més alts (el “prestigi”, per un índex de valoració del 96'2 %). Atenent tot el conjunt de barems, el resultat gratificant és que l'APL es troba entre les cinc primeres revistes espanyoles de Prehistòria i Arqueologia de les 95 avaluades, motiu pel qual ha estat tinguda en compte com una de les publicacions-font per a l'establiment del rànquing de les revistes més citades d'aquesta especialitat (un altre tipus d'estimació realitzada dins del marc de l'informe que cloem de comentar).

El reconeixement i la benmereixença de l'APL té a veure amb la qualitat de la informació aportada (on hi ha la categoria dels autors i l'interés dels treballs), uns atributs de “bondat” que són a la base de l'àmplia difusió i implantació, estatal i internacional, de què gaudeix la revista. En els quadres que hi adjuntem pot veure's el grau d'aqueixa difusió i implantació, donada per la presència de l'APL en les biblioteques dels centres institucionals que es comptabilitzen.¹⁰ Cal advertir que les dades reflectides provenen

---

7. Així ho confirma el directori de revistes d'aquesta temàtica confeccionat pel Centro de Información y Documentación del CSIC, que pot consultar-se a l'adreça d'internet: <http://bddoc.csic.es:8080/>

8. Ens referim al treball d'A. Román Román: *Índices de impacto de las revistas españolas de Antropología, Arqueología y Prehistoria, Historia de América, Lengua Española y Filología Griega y Latina* (Madrid, 27 de octubre de 2003), consultable en l'adreça també d'internet: <http://www.cindoc.csic.es/info/informehum2003.doc>

9. En aquesta prospectiva s'han donat a valorar 95 revistes d'Arqueologia i Prehistòria a 277 professors i investigadors. Pel que fa a les revistes d'Arqueologia, han estat 102 les enquestes enviades, i 41 les rebudes (40'2 % de resposta); en el cas de les revistes de Prehistòria, 175 les enviades i 79 les rebudes (45 % de resposta).

10. Aquesta informació completaria, pel que fa a l'APL, l'oferida en un treball de síntesi relativament recent sobre la difusió internacional –sobretot– de les revistes espanyoles d'Història Antiga, Prehistòria i Arqueologia, indagada a partir de

Països	Centres
Alemanya	16
Àustria	3
Bèlgica	4
Bòsnia	1
Brasil	2
Croàcia	2
Cuba	1
Dinamarca	1
Eslovàquia	2
Estats Units	10
França	22
Gran Bretanya	7
Grècia	3
Hongria	3
Israel	3
Itàlia	23
Marroc	1
Mònaco	1
Pakistan	1
Polònia	6
Portugal	15
Romania	4
Rússia	2
Senegal	1
Sud-Àfrica	1
Suècia	2
Suïssa	5
Turquia	1
Txèquia	5
Total	148

Quadre 1.- Presència internacional de l'APL.

Comunitats Autònomes	Centres
Andalusia	16
Aragó	11
Astúries	4
Balears	6
Canàries	4
Cantàbria	3
Castella-La Manxa	6
Castella-Lleó	14
Catalunya	25
Extremadura	3
Galícia	10
La Rioja	1
Madrid	27
Múrcia	8
Navarra	4
País Basc	10
País Valencià	58
Total	210

Quadre 2.- Presència estatal de l'APL.

únicament dels fitxers actuals d'intercanvi de publicacions del SIP¹¹ (la forma més usual emprada des de sempre pel Servei per acréixer els fons de la seua biblioteca); un intercanvi interinstitucional establert principalment amb universitats (biblioteques centrals, de facultat, de departament o seminari), museus d'arqueologia o de temàtiques afins (estats, provincials, municipals), instituts d'estudis, societats culturals i altres centres de recerca, a més de serveis i unitats de conservació del patrimoni de governs autonòmics, diputacions i ajuntaments. Una breu ullada als quadres és suficient per comprovar que l'APL arriba a un mínim de 148 centres estrangers repartits entre 29 països, de Suècia a la República Sud-africana i del Pakistan als Estats Units, amb una implantació important en Itàlia, França, Alemanya o Portugal, i no menyspreable en Estats Units o Gran Bretanya. Pel que fa a l'Estat Espanyol, la presència de l'APL abasta totes les Comunitats Autònomes, on, fora del País Valencià (que com és natural representa un quart dels centres de distribució), destaca sobretot Madrid i Catalunya (també és una obvietat que hi ha ací més centres institucionals que enlloc), seguit d'Andalusia, Castella-Lleó, Aragó, el País Basc i Galícia; aquests dos darrers territoris, junt amb Castella-Lleó, Navarra, Cantàbria, Astúries o Extremadura, tots allunyats de la façana mediterrània (encara més si mirem Canàries), posarien en relleu l'interés que desperta la revista més enllà de l'àmbit d'investigació que li és propi.

Les dades objectives de difusió i de valoració dels “parells” (professionals usuaris) de l'APL són certament grates, i una justa recompensa als objectius fixats ja fa 75 anys pel seu creador i impulsor I. Ballester. Fugint de caure en l'autocomplaença, la perspectiva actual és de completar la millora formal de la publicació iniciada en el volum XXIV, tot mirant de subjectar-la el màxim possible a les normes ISO per a l'edició de revistes científiques i als criteris de qualitat editorial Latindex. En aquest sentit, en el núm. XXIV de la sèrie –com déiem– quedava ja configurada una pàgina de crèdits amb constància del consell de redacció, les adreces per a correspondència i intercanvi, les dades completes de l'entitat editora, l'ISSN, etc.; així mateix, es dedicaven unes pàgines expresses al final del volum d'instruccions als autors sobre les normes de publicació dels originals, on també s'indicava el caràcter de la revista (objectius, cobertura temàtica), la periodicitat, l'exigència d'originalitat dels articles i el sistema d'arbitratge (procediment de selecció/ava-

---

catàlegs col·lectius de biblioteques, bases de dades i repertoris bibliogràfics especialitzats (cf. A. García Marín i A. Román Román, “Las publicaciones periódicas de Historia Antigua, Prehistoria y Arqueología: difusión internacional”, *Trabajos de Prehistoria*, 55 (1), Madrid, p. 139-146). En aquest estudi, l'APL torna a col·locar-se entre les cinc primeres revistes, d'una mostra de 51, quant al tipus de difusió inquirida.

11. Això vol dir que les dades de “presència” de l'APL, sobretot a nivell internacional, no són totals en absolut, atés que en la llarga història de relacions del SIP hi ha hagut institucions que ja han desaparegut i d'altres que en un moment donat hi han renunciat a l'intercanvi, o que aquest ha estat tallat, antigament o recentment, pel propi Servei per qualsevol causa. A més a més, s'ha de comptar amb el fet de la distribució de la revista pel concepte de compra, modalitat no gestionada pel SIP. En definitiva, el nombre de biblioteques que compten amb exemplars de l'APL és en realitat bastant major que el que indiquen els quadres.

luació dels treballs a publicar).¹² En el present volum, a banda d'incorporar ja definitivament els aconsellats resums i paraules clau a l'inici dels articles, s'ha posat en pràctica el sistema d'arbitratge basat en avaluadors externs (valoració dels treballs per “parells” i anònima), responsabilitat delegada en aquelles persones que han de constituir el consell assessor de la revista.¹³

El pas següent serà d'incloure l'APL en les bases de dades dels serveis més importants d'informació bibliogràfica, els que ofereixen índexs, directoris i catàlegs de publicacions especialitzades distingides per uns mínims de qualitat (formals i de contingut). Aquesta és una exigència cada dia major de cara al que suposen les estructures de gestió de la recerca i els criteris que es fan servir per a l'avaluació científica, entre altres coses, de la labor dels investigadors i dels docents universitaris, on es concedeix una importància gran a la categoria dels mitjans –en aquest cas impresos– en què dita activitat és divulgada.

Amb tota aquesta sèrie, doncs, de canvis i projectes, l'APL s'obri per complet al que és ja el present, i només cal esperar que la seua vida continue així per molts anys.

JOAQUIM JUAN CABANILLES
Coordinador editorial de APL

---

12. Aquest mateix número de l'APL veia també una modificació substancial de la portada, com a signe extern del procés de “modernització” encetat. Una decisió sempre arriscada i que al final obligà a una solució de compromís entre passat i present, en conservar-se el vell estil tipogràfic de les lletres dels títols –sobretot en el nom abreujat o sigles de la revista– i en recuperar-se el fons de color de pergami envellit dels primers volums, sobre el qual s'optà per retallar la silueta ombrejada del “Guerrer de Moixent”, l'emblema actual del Museu del SIP. (L'estil tipogràfic al·ludit dels títols té la seua història, ja que com conta I. Ballester en una de les primeres *Labor del SIP* –la corresponent a l'any 1930; València, 1931, p. 21–, les portades de la revista havien estat dibuixades “por el empleado de la Diputación D. Severiano España, tomando el tipo de letra del *Comprehensorium*, segunda obra salida a luz, en el siglo XV, de la imprenta valenciana”, el que explica el manteniment d'aquest tipus de lletra dins d'una modificació que tampoc no havia de representar un tall brusc amb el disseny tradicional.)

13. Aquest consell, amb la comesa indicada, és ara mateix en procés de confirmació pels membres que l'hauran d'integrar, tots investigadors aliens al SIP. El seu reflex es farà efectiu en el proper número de la revista.